düşünce
dergisi

hayatın teknolojisi, teknolojinin hayatı

KOCAV
YAYINLARI

Düşünce Dergisi, Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım Araştırma Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayınıdır.

Yıl 2025- Sayı 22
Yayın Mahiyeti Fikrî ve İlmî
Yayın Türü Yaygın Süreli
ISSN 2148-8835

KOCAV Yayıncılık Adına Sahibi Av. Dr. Ali ÜREY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü İbrahim BİZ
Genel Yayın Yönetmeni Esra GÜLTEKİN
Sayı Editörü M. Fatih KARAKAYA
Tashih Serap ÖZDEMİR
Mizanpaj Engin DEMİR

Yayın Kurulu

Adem BÖLÜKBAŞI, Ali Kürşat SAK, Beyza KARAKAYA,
Cafer Erdem UMUDUM, Canan Özge EĞRİ, Elif DARICI,
Erhan AKKAŞ, Fatih Özgür KENAR, Gencay KARAKAYA,
M. Fatih KARAKAYA, Mehmet Emre KAHRAMAN, Mesut AYTEKİN,
Murat KALKAN, Mustafa ŞAHİN, Osman ÇALIŞKAN, Semra AĞAÇ SUCU,
Şeyma Nur GÜLTEKİN

İletişim

Ayşe Kadın Hamamı Sokağı No: 24 Süleymaniye - Fatih / İstanbul
Tel: +90 (212) 519 99 70 - 71 *Faks:* +90 (212) 519 99 72
web: www.dusuncedergisi.com.tr *e-posta:* editor@dusuncedergisi.com.tr

Baskı Cilt

Acar Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad. No:21/1 Esenyurt/İstanbul
Tel: (0212) 886 56 56

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

içindekiler

Takdim Yerine
Hayatın Teknolojisi, Teknolojinin Hayatı 5
M. Fatih KARAKAYA

Alet İşler: Dünyamızı Biçimlendiren Nesneler 9
Mehmet ERKEN, Bayram ÇİÇEK, Akif KURUÇAY

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri: Soğuk Savaş Döneminde
Değişen Sistem ve Gelecek Vizyonu İçin Öneriler..... 29
Burhan Kerem ÖZDEMİR

Yeni Dünya Düzeni: Tekno-kapitalizm 54
Sena GÜLTEKİN

Erol Güngör Bugün Bize Ne Söyler? Teknolojik
Değişme ve Kültürel Etkileri 64
M. Ali AKYURT

Platform Ekonomisi ve Paylaşım
Ekonomisi: Analitik Bir Perspektif 77
Zeynep AYKUT, Yılmaz Ceyhun ÇAKIR, M. Fatih KARAKAYA

Yeni Köye Eski Âdet: Dijital Anayasacılık..... 84
Muhammet Fatih TAŞÇI

Dijital Çağda Fikri Mülkiyetin Yeniden Yorumlanması:
Hukuki ve Etik Bir İnceleme..... 95
Bükre Şeyma DÖNDER, Cüneyt Şamil OĞURLU

Şaziye Betül Özateş ile Röportaj:
Yapay Zeka Nedir, Ne Değildir 107
Röportaj Ekibi

Bir Araçtan Fazlası: Postfenomenoloji ile
Teknolojiyi Yeniden Düşünmek 113
Orhan ÖNDER

Laboratuvardan Kliniğe: Tıpta Moleküler Biyoloji Teknolojisi 124
Ahmet CİNGÖZ

Özbey Doğa Karslıoğlu ile Röportaj: "Oyun Şirketleri Teknolojiyi, Teknoloji de Oyun Şirketlerini Besliyor" 130
Röportaj: Mesut AYTEKİN, Nazlıcan İLHAN

Tüketici Kredileri İlişkilerinde Bir Girdap Olarak Kredi Skorları.....144
M. Fatih KARAKAYA

Kütüphaneciliği Yeniden Okumak: Dijital Kütüphane.....154
Semin IŞIK

İnsan Kaynakları Zihin Okumayı Öğrendi mi? Yapay Zekâ ile Sessiz Bir Devrimin İçindeyiz.....158
Enes MERİÇ

Piyasa Yapmak: Bir Sosyo-Teknik Montajlama Olarak Borsalar.....162
Üzeyir DOĞAN, Kıvanç ÖZBİLGİÇ, M. Fatih KARAKAYA

İnsansız Sistemler, Otonomi ve Sosyoteknik Tahayyüller: Bayraktar TB2 Örneği.....193
M. Fatih KARAKAYA

Film Eleştirisi: Azınlık Raporu ve Teknolojinin Distopik Temsilleri.....200
Nice Su KAVAK

Film Eleştirisi: Doğa, Teknoloji ve İnsanlık: Avatar'da Eko-Etik Bir Perspektif.....208
Büşra OVALI

Film Eleştirisi: Robotlar da Anne Olabilir mi?.....220
Amra RAMUSOVİÇ

erol güngör bugün bize ne söyler? teknolojik değişme ve kültürel etkileri[1]

m. ali akyurt*

Erol Güngör'ün "Teknolojik Değişme ve Kültürel Etkileri" başlıklı metnini hareketle merkeze alan bu yazı, teknolojinin toplumsal biçimlenişine dair yerli bir düşünme geleneğini Erol Güngör ekseninde yeniden hatırlatmayı amaçlayan bir Erol Güngör Anma Toplantısına dayanmaktadır. Konferansın bu sayıya aktarılması, yalnızca bir anma faaliyeti olmaktan çok, günümüzün dijitalleşme, otomasyon ve yapay zekâ tartışmaları içinde teknolojinin kültürel boyutunu yeniden düşünmeye dönük bir davet niteliği taşımaktadır. Güngör'ün, teknolojiyi toplumsal değerlerden ve zihniyet biçimlerinden bağımsız ele almanın imkânsızlığına dair vurgusu, bugün hem bilimsel-teknik üretimin hem de kültürel dönüşümün yönünü anlamak açısından güncelliğini korumaktadır. Bu çerçevede, bu konferans konuşmasının yayımlanması, Türk düşüncesinde teknoloji–toplum ilişkisini tartışmaya açan özgün bir katkı sağlayacaktır.

Sunucu: Saygıdeğer başkanım, kıymetli hocalarım, programımıza uzaktan, yakından gelen değerli misafirler! Vefatının 42. yılı sebebiyle düzenlemiş olduğumuz Erol Güngör'ü Anma Programımıza hepiniz hoş geldiniz. Bildiğiniz üzere bu dönem KOCAV konferans, panel, açık oturum dizimizin üst başlığı, "Medeniyet ve Teknolojik Gelişmeler". Teknoloji ve medeniyet, tarihin her döneminde birbirini şekillendiren ve besleyen iki temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlığın bi-

1 Bu metin, 19.04.2025 tarihinde KOCAV Erol Güngör Anma Programı kapsamında gerçekleştirilen Erol Güngör Bugün Bize Ne Söyler? Teknolojinin Değişme ve Kültürel Etkileri başlıklı panelin metin haline getirilmesiyle oluşturulmuştur. Yönlendirici: M. Fatih Karakaya, Konuşmacı: Doç. Dr. Mehmet Ali Akyurt.

* Doç. Dr., İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl., mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr.

limsel ilerlemeleri medeniyetlerin gelişimini hızlandırırken, medeniyetlerin ihtiyaç ve idealleri de teknolojinin yönünü belirlemiştir. Bugün bu kesişim noktasında yer alan çok kıymetli bir düşünce insanını, Prof. Dr. Erol Güngör'ü anmak ve fikirlerini yeniden hatırlatmak üzere bir araya geldik. "Erol Güngör Bugün Bize Ne Söyler? Teknolojik Değişme ve Kültürel Etkileri" başlıklı oturumumuzda, hızlı teknolojik dönüşümün kültürel yapılar üzerindeki etkilerini Erol Güngör'ün düşünce dünyasıyla birlikte değerlendireceğiz. Bugün bizlerle birlikte olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mehmet Ali Akyurt bu önemli konuya ışık tutacaklar. Programımızın yönlendiriciliğini ise Vakıf Meclisi Üyemiz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Karakaya yapacak. Şimdi Doç. Dr. M. Ali Akyurt'u takdim etmek ve üzere Fatih Karakaya Hocamızı kürsüye davet ediyorum.

M. Fatih Karakaya: Çok teşekkür ediyorum. Hepiniz hoş geldiniz. Bir tevafukla başlayayım önce. Mehmet Ali Hocamla Erol Güngör toplantısını beraber yapalım bu sene ve senden dinleyelim dediğimizde bir başlık formül etmeye çalıştık. Onun hakkında teknoloji değişmeler ve kültürel etkileri. Ve bu bağlamda Erol Güngör'ün güncelliği, bugün bize ne söylediği gibi bir başlık çıktı ortaya. Bu bizim vakfın da bu seneye hasrettiği üst başlıkla çakışmış oldu. Yani biz bunu hedeflemedik belki ama böyle bir tevafukla karşınıza çıktık. Çok uzatmadan Mehmet Ali Hocamı takdim edeceğim ve kürsüyü ona terk edeceğim. Mehmet Ali Akyurt, Boğaziçi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu. Benim gibi sosyolojiye biraz dışarıdan yolu düşmüş arkadaşlardan. 2010 yılından itibaren, ben de İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne Yüksek Lisans yapmak üzere geldiğimden itibaren yollarımız kesişti. Ortak derslerimiz oldu. O doktora adaydı o zaman, ben yüksek lisanstaydım. Sonra aynı odayı paylaştık. Aramızda görev takdim tehirleri oldu. Sosyoloji Dergisi'nin editörü idi yurtdışı görevlendirmesi ile Heidelberg Üniversitesi'ne gittiğinde görevi bana devretti. Herhalde 2018'den 2019'dan itibaren de aynı odada bulunuyoruz. Önceleri daha kalabalık bir odadaydık. Şimdi böyle baş başa bir odadayız. Daha hoca gibi hissediyoruz kendimizi. Onun dışında "Türk Toplum Yapısı" dersini Bahar dönemlerinde Giriş-II sınıflarına KOCAV'da üç senedir veriyor. Dolayısıyla aslında vakfında çok yabancısı bir hocamız değil. Doktora tezi, bilgi sosyolojisi alanında, sosyolojik ve sosyal bilimsel yöntemi daha bilginin sosyolojisini yaparak irdeleyen bir çalışmaydı. Yine o bağlamda dersleri vardır bölümümüzde lisans seviyesinde. Bu-

nun dışında Türk Sosyoloji Tarihi ile ilgili dersler verdi, bu alanla ilgili çalışmalar yapıyor. Yine Türk toplum yapısını demografi bağlamında ele alan çalışmalar yapıyor.

Yakın zamanda nihayete erdirdiği TÜBİTAK 1001 programından destek almış bir projesi var. Bu projede evsizlik ve evsizlikten kurtulanların evsizlikten nasıl kurtulduğu, bununla ilgili nasıl stratejiler, taktikler geliştirdiğiyle ilgili, sosyal sorumluluk tarafı da güçlü bir çalışma yürüttü. Onun dışında esnaflık, meslekler, mesleklerin dönüşümü gibi alanlarda çalışmalar yapıyor. Mehmet Ali Akyurt hoca akademisyen kimliğinin öncesinde yayıncı kimliğine de sahip birisi. İz Yayıncılık'ta editöryal çalışmalar yaptı. Yani bir yayınevinin mutfağındaki birçok işi üstlenmiş, oralarda böyle emeği geçmiş bir hocamız aynı zamanda. Yine *Fayrap* dergisinde epey yazısı yayınlanmış, o derginin de mutfağından geçmiş birisi. Sıkça Nihayet Dergisi'nde yazıyor şimdilerde. Bunların ötesinde de sosyal sorumluluk tarafı da olan, yani biraz böyle modern dünyanın hepimizi bireyci hale getirdiği bir dönemde biraz daha toplumcu, biraz daha memleketçi, biraz daha o eski bildiğimiz dayanışma örüntülerini de sıcak tutma gayretleri olan bir hocamız. Umarım bugün Erol Güngör bağlamında söyleyecekleri de, biraz farklı bir sesten Erol Güngör'ü dinlemek anlamında bize de yardımcı olacaktır diyorum. Sözü Mehmet Ali'ye bırakıyorum. Buyurun hocam.

Mehmet Ali Akyurt: Teşekkür ederim Fatih Hocam. Biraz beklentiyi yükselten bir takdim mi oldu bilmiyorum. Erol Güngör Kültür Merkezi'nde Erol Güngör'ü anlatmaktan dolayı da biraz mahcup ve biraz da gergin hissediyorum açıkçası kendimi. O yüzden sürçülisan edersem affola şimdiden. Ben konuyu, Türk Sosyoloji Tarihi dersi veren bir sosyoloji bölüm hocası olarak ele almaya çalışacağım. Dolayısıyla yer yer o daha geniş Türk Sosyoloji Tarihi gövdesine referansla gündeme getirmiş olacağım Erol Güngör'ün söylediklerini.

Aslında bu konuşmanın temel dayanağı Erol Güngör›ün *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* kitabında yer alan bir makaleye dayanıyor. Makalenin başlığı "Teknoloji ve Kültür Değişmesi". Bu makaleden hareketle 1980 yılında yayınlanan bu kitapta yer alan makaleden hareketle Erol Güngör'ün dört katmanlı, dört aşamalı, dört boyutlu bir araştırma programı ortaya koyduğunu, önerdiğini, arzu ettiğini veya en azından ilham edebileceğini bugünkü sosyologlara düşünüyorum. Birazcık bunu açmaya çalışacağım. Yani Erol Güngör'e dayanan bir sosyolojik araştırma, bugün Türk toplumunu tanımaya dönük, anlamaya dönük nasıl yapılabilir? Ve bu tür bir sosyolojik araştırma, önüne hangi prob-

lemleri almalıdır, alır? Belki yöntemiyle ilgili bir ayrıntıya girmeyeceğim ama tematik olarak en azından, nasıl bir araştırma önerir? Erol Güngör'ün sosyolojik araştırma programı aslında benim temel anlamaya çalıştığım ey, yorumlamaya çalıştığım şey.

Dört boyuttan ilkiyle başlayabiliriz. Bu boyut, "etkiler" üzerine. Zaten başlıkta da "Teknoloji ve Kültür Değişmesi" diyor Erol Güngör. Dolayısıyla teknolojinin, teknoloji alımının, teknoloji kullanımının, Türk toplumunun üretmediği bir takım tekniklerin veya daha soyut seviyeye getirecek olursak, Türk toplumun tarafından üretilmemiş bütün kültürel artefaktların Türk toplumuna taşınması, orada bu insanlar tarafından kullanılması ve bunun bizim üzerimizde yarattığı etkiler. Temelde böyle bir konu ile başlayabiliriz. Burada aslında, Gökalp'in kültür-medeniyet ayrımı ile bir eleştirel ilişki kurduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Türk sosyoloji tarihinin kurucusu olarak gördüğümüz Gökalp'e bağlanıyor aslında bu tartışma ve Gökalp'in çok radikal bir eleştirisini yapıyor burada Erol Güngör. Yumuşak yumuşak veya yavaş yavaş, tane tane yapıyor bunu. Ama o radikalliğinden de bir şey kaybettirmiyor bu üslup yumuşaklığı diyelim. Temelde şöyledir Gökalp'in formülü: Batı'nın tekniğini alalım, ahlâkını almayalım. Çokça bilinen formül. Aslında Tanzimat'tan bu yana devam eden, yaygın kabul gören ve temelde bir taraftgirlik ifadesinden ziyade aslında bir şeyin imkan dahilinde olduğuna dair bir yargıyı bize anlatan bir formül bu. Yani böyle bir şey mümkün Gökalp'e göre. Çünkü bu formülü önermek, bunu, yani başka bir şey değil de illa ki bunu savunmak bağlamında da düşünülebilir. Ama aynı zamanda temel varsayım olarak bunun mümkün olduğu kabulüne dayandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu formülün bu önkabulüne saldırıyor Erol Güngör. Kabul şu. Japonlarla ilgili kısa bir alıntı okuyacağım Gökalp'ten. Çok bildiğimiz bir Japonya efsanesi var Türkiye'de. II. Meşrutiyetten daha geriye doğru da belki izlenebilecek olan. Ama II. Meşrutiyet'te bütün taraflar tarafından benimsenen ve imar edilen bir Japonya ilgisi

"Bir ülke, bir başka ülkenin sadece teknolojisini benimsemek istese bile bunu istediği şekilde gerçekleştiremez. Bir takım teknolojik değişmeler manevi kültürde de değişmelere yol açacak uygun bir zemin yaratır."

var adeta. Gökalp de bunu paylaşıyor. Şöyle söylüyor:

"Japonlar dinlerini ve milletlerini muhafaza etmek şartıyla Garp medeniyetine girdiler. Bu sayede her hususta Avrupalılara yetiştiler. Japonlar böyle yapmakla dinlerinden, milli harslarından hiçbir şey kaybettiler mi? Asla. O halde biz niçin tereddüt ediyoruz?"

Yani Japonya'nın başardığı, yaptığı bir şey var. O da Batı'nın tekniğini alıp ahlâkını almamak. Kendi ahlakını, milli kültürünü, dinini muhafaza etmek. Tümevarımsal bir çıkarımla Japonya bunu yapabildiyse Türkiye de bunu yapabilir. Demek ki bu mümkün şeklinde bir temel argüman dile getiriyor Gökalp. Uzak bir coğrafyadan örnek vererek kendini ispat arayışında bir argüman. Çok da bilinmeyen bir coğrafyadan bir argüman. Dolayısıyla tetkik edilmesi, gerçekten o tümevarımın temel dayanağı olan Japonya örneği böyle mi değil mi? Gidelim bakalım denmesi zor bir coğrafyadan. Tabii ki o dönemde de var Japonya'yla ilgili bilgiler yok değil ama ispatlanması, sınanması zor bir argüman. Dolayısıyla burada şunu görüyoruz temelde. Erol Güngör ise bu argümana karşı şunları söylüyor. Onun cevabi paragrafını da okuyacağım müsaadenizle:

"Japonlar dinlerini değiştirmediler. Dillerini ve alfabelerini değiştirmediler. Geleneklerine karşı ilgi ve saygılarını kaybetmediler. Bunların hepsi doğrudur."

Önce bir kabulle başlıyor.

"Fakat yine de modern teknolojiye sahip olmanın gerektirdiği değişmeler vardır. Ve bunlar gerçekten bazı manevi, sosyal ve kültürel unsur ve unsur komplekslerinin atılıp yerlerine yenilerinin alınması şeklinde tecelli eder. En azından mesela modern üretim, insan münasebetlerinde aile ve bölge bağlarının bir yana bırakılmasını ve verimlilik esasına, rasyonel hesaplara dayanan münasebetlerin gelmesini gerektirir. İnsanların zaman ve sürat anlayışları değişir. İşler saat-dakikliğine göre ayarlanır. İşe tahsis edilen bir zaman içinde beşeri münasebetlerin şahsıları ilgilendiren tarafları söz konusu olamaz."

Burayı şuraya bağlıyor Erol Güngör:

"Şu halde, Avrupa'dan bilgi ve teknik almak şeklindeki klasik iddianın sosyolojik bakımdan yanlış olduğunu söyleyebiliriz."

Dolayısıyla Gökalp'in çizdiği ikiliği veya örtük olarak atıf yaptığı imkanın aslında mümkün olmadığını ifade ediyor. Çünkü ithal edilen herhangi bir şey, aslında bir market rafından alınıp evde kullanılan ve kendi hayatımızın bütünlüğüne etki etmeden kalan bir tüketim metaı gibi

değil demek istiyor. Dolayısıyla hayatımızın tamamına difüze olacağını, başka etkileri olacağını, onu üreten zihniyetin anlam dünyasının, toplumsal ihtiyaçların, hayata bakışın, kabullerin bize sirayet edeceğini ima eden bir şey söylemiş oluyor. Yine destekleyici bir alıntı daha yapabilirim. Biraz örnekler vermek açısından faydalı görüyorum:

"Batı teknolojisine intibak ettiğimiz zaman hayatımızı bütün sosyal müessese ve alışkanlıklarıyla birlikte aynen devam ettireceğimizi, sadece el tezgahı yerine fabrika geçeceğini ve böylece medeni dediğimiz vasıtalara, asfalt yol, otomobil, ziraat makineleri, modern haberleşme vasıtaları ilh. kavuşacağımız düşünülüyordu. Halbuki modern teknolojiyi, din ve ahlâk değerlerinde hiçbir manevi değişmeye lüzum kalmadan alabileceğimizi düşünmek hatalıdır."

Makalenin farklı yerlerinden arka arkaya getirdiğim alıntılar bunlar biraz. Devam ediyor Erol Güngör bir başka yerde:

"Bir ülke, bir başka ülkenin sadece teknolojisini benimsemek istese bile bunu istediği şekilde gerçekleştiremez. Bir takım teknolojik değişmeler manevi kültürde de değişmelere yol açacak uygun bir zemin yaratır."

Dolayısıyla hani marketten alınan kullanıp atılan bir meta gibi olmaktan ziyade benimsenen teknolojinin tarihsel bir arka planı olması, yani bir üretim hikayesi olması, ortaya çıkış, ortaya çıktığı toplum, tarihsel arka plan, o teknolojiyi üreten toplumun zihniyeti, ahlâki normları, yargıları, hayata bakışı, dünyaya bakışı, doğaya bakışı, topluma bakışı, bireye, kolektiviteye bakışı gibi arka plan bilgisinin o teknolojinin içinde bir tür tohum gibi bulunacağını ve o teknolojiyi kullanıldıkça, o teknolojiyle hemhal oldukça onun üzerimize bir etki yaratacağını düşünmüş oluyoruz. Dolayısıyla bunun birazcık teknolojik determinizmi çağrıştıran bir araştırma programı olduğunu söyleyebiliriz. Yani adeta bir teknolojiyi kullanan toplumun o teknolojiden bazı etkiler zaman içinde, fark etmeden, bilinç dışı yollarla hasıl olacağını ve dolayısıyla farkında olmadan, ister istemez, zorunlu olarak o toplumun değişeceğini, zihniyetinin, bilişsel çerçevelerinin, kavramlarının, belki öncelik sıralamalarının dönüşeceğini, bize söylemiş oluyor. Dolayısıyla burada birazcık teknolojik determinizmle uyumlu bir araştırma programı var denebilir. İlk adım olarak, bunu bir aşama olarak da görebiliriz.

Örnek olarak mevcut literatürde görebildiğimiz, kültür tarihi çalışmalarında, sosyal psikoloji çalışmalarında, antropoloji çalışmalarında görebildiğimiz, bazı örneklere atıf yapacak olursam birazcık somut-

laştırmak adına, diyelim ki kültür tarihi üzerine bir araştırmada tren yolculuğunun insanların zaman ve mekan algısını nasıl değiştirdiğini görebiliriz. Yine örneğin uçak yolculuğunun etkilerini belki kendi hayatımızda biraz daha gözlemleme fırsatı bulduk. Önceleri uçak yolculuğu bu kadar yaygın değildi. Uçak yolculuklarına daha çok müracaat ettikçe belki o gidip gelmeler memleketimizle ya da başka bir yerlerle mesafe algımızı, zaman algımızı, dolayısıyla aslında temel bilişsel kategorilerimizi, zihin kategorilerimizi nasıl dönüştürdüğüne şahitlik edebiliyoruz. Ya da belki İstanbul örneğinden Marmaray'ın açılışını düşünebiliriz. Yani yerin altından bir kara yoluyla denizin karşı tarafına gitmek. Daha evvel köprü vardı belki ama yine de vapurla ya da köprüden gitmekten farklı bir şeyle karşı karşıyayız. Yerin altına giriyoruz, gözümüzü açıyoruz ve karşıdayız. Neredeyse büyülü bir şey gibi. Dolayısıyla onun bizim İstanbul mekanını algılama biçimimizde yarattığı etkiden, hız algımızda yarattığı etkiden bahsedebiliriz. Ya da televizyonun çocukların oyun ve boş zaman kavramlarında yol açtığı değişimi ele alabiliriz. Televizyon öncesi dünyada çocuklar kendi oyunlarını kurabilme potansiyeline daha çok sahipken, artık televizyon tarafından eğlendirilmeye alıştıklarından artık eğlendirilmeyi bekleyen, boş zamanlarını yönetemeyen bir takım insanlara dönüşüyorlar diyebiliriz. Ya da bunları cep telefonu ve tablet kullanımının etkileşim normlarını değiştirmesini düşünebiliriz. Yüz yüze ve eş zamanlı iletişimin yerini alıp adeta yeni kuşakların normu olarak eş zamanlı olmayan, yani mesaj attığımız ve karşı tarafın mesajımızı daha sonra görüp cevap verebildiği ve yüz yüze değil de metin ve mimler ya da emojiler yoluyla bize cevap verdiği bir iletişimin, yeni kuşakların normal iletişim formatı haline gelmesinde de bunu görebiliyoruz. Dolayısıyla mesela kuşak sosyolojisiyle ilgili sosyal-psikolojik bir araştırma yeni kuşakların, özellikle tablet, telefon kuşağı denen kuşağın yüz ifadelerini tanıma veya ses tonundaki duyguları ayırt etme becerilerinin azaldığını söylüyor.

Dolayısıyla burada maddi bir takım değişmelerin üzerimize yarattığı manevi bir takım etkiler var. Ve bunları çok da fark etmiyoruz. Zaman içinde, maddi çerçeveyle haşır neşir ola ola, rutinlerimizde bunlara yer vere vere, o yeni teknolojik icatları ehlileştire ehlileştire varlığımızda bir değişime yol açıyor. Böyle bir kavram da kullanılıyor, "domestication" deniyor, yani biz onu ehlileştiriyoruz, hayatımızda ona yer veriyoruz. Dolayısıyla Erol Güngör'ün bence öncelikli olarak Ziya Gökalp'in medeniyet-kültür ayrımını eleştirmek suretiyle temel olarak önümüze koyduğu vazife, sosyolojik araştırma programı nedir diye baktığımızda

öncelikli ve en büyük vazife Batıdan aldığımız şeylerin bizim üzerimizdeki kültürel ya da manevi ya da bilişsel etkilerin deşifre edilmesi, araştırılması, bulunması diyebiliriz. Elbette bunların, muhtemelen zamanla gerçekleşen dönüşümlerin karşılaştırması olması gerekiyor. Çünkü o teknolojinin benimsenmesinden öncesi ve sonrasının karşılaştırılmasıyla büyük ölçüde anlaşılabilecek bir dönüşüm. Kuşaklar arasında farklı kullanımlar dolayısıyla kuşakların karşılaştırılması gibi bir başka yine araştırma programını önümüze koyuyor diyebiliriz.

Araştırma programının ikinci boyutunda ise tam da bu teknolojik determinizm eleştirisine açık olan ilk programa de cevap niteliğindeki bir tespit görüyoruz. Erol Güngör şöyle söylüyor. Yine alıntı yapıyorum:

"Etkileşimin tek yönlü, yani teknolojiden kültüre olduğu ve belli bir teknolojik değişmenin mutlaka belli bir kültürel değişmeyi doğuracağı iddiaları yanlıştır."

Teknolojiden kültüre bir etki var. Ancak bu tek yönlü ve nihai bağlayıcı bir etki değil. Dolayısıyla burada şunu söylemiş oluyoruz aslında. Bir kere kültürel ortam diye bir şey var. Türk toplumunun kültürü diye bir şey var ve dolayısıyla bir teknoloji, yeni bir teknoloji, dünyada meşhur olan yeni bir sosyal medya uygulaması, küresel ölçekle yayıldığı zaman Türkiye'de bunun bütün kültürel bariyerleri, sınırları, işte gümrük duvarlarını vesaire geçerek Türkiye'yi, diğer bütün ülkeleri işgal ettiği gibi işgal etmesinden mi söz edebiliriz? Yoksa daha ziyade kültürün kendi bütünlüğü içinde, kendi büyük, adeta buzdağının altındaki görünmeyen kısmı gibi düşünebileceğimiz derin, tarihsel Türk kültürünün bu yeni teknolojik değişme karşısında geliştirdiği bir seçme, bir kullanım, bir uyarlama, bir yorumlamadan mı bahsedebiliriz? Dolayısıyla herhangi bir teknolojik değişmenin, teknolojik yeniliğin, bütün kültürleri eşit derecede ve eşit şekilde etkilediği şeklindeki teknolojik deterministik iddialar, adeta çağları, teknolojik aşamalarla işte sanayi çağları mesela petrol kullanımı ya da fosil yakıt tüketimiyle izah eden antropolojik evrimci araştırmalarda gördüğümüz gibi yeni bir teknolojinin kullanılmaya başlamasının bütün dünyayı dönüştüreceği, bütün ülkeleri, ayrımsız olarak bütün toplumları dönüştüreceği şeklindeki deterministik yaklaşıma karşı olarak kültürlerin her birinin, her ülkenin buna farklı şekilde tepki vereceğini söyleyerek ikinci bir araştırma programı önümüze koyuyor Erol Güngör.

Bu araştırma programı da bu teknolojik ürünlerin seçimleri, neleri seçiyoruz, neler Türkiye'de daha popüler oluyor, sonra nasıl uyarlanıyor,

yani Türkiye'deki kullanımı diğer ülkelerdeki kullanımlarından nasıl farklılaşıyor? gibi sorulara odaklanmayı gerektiriyor. Dolayısıyla bu da belki yine yöntemsel açıdan bir küçük parantez açacak olursak, ülkeler arası karşılaştırmaları sanki bize çağrıştırıyor. Yani farklı ülkelerde, TikTok örneğini verelim, TikTok farklı ülkelerde nasıl kullanılıyor? Dolayısıyla kültürün de teknolojiyi değiştirebildiğini, Batıda geliştirilmiş bütün kültürel ürünlerin Türkiye'de kullanılmayabileceğini, seçilerek alınabileceğini, aynı popülerlik seviyesine, farklı ülkelerdeki popülerlik seviyesine ulaşmayabileceğini vurgulayarak bu seçilerek alınan ürünlerin de farklı şekillerde kullanılabileceğini söylüyor. Burada ikili bir aslında araştırma programı var. Öncelikli olarak seçimlerin araştırılması gerekiyor. İkinci olarak da seçilen şeylerin nasıl farklı kullanıldıklarını araştırmak gerekiyor. Özellikle Türkiye'de teknolojinin kullanımının nasıl farklılaştığı konusu Erol Güngör'ün bizi davet ettiği araştırma programının ikinci ayağını oluşturuyor.

Batıda geliştirilmiş, Türkiye dışında geliştirilmiş, Türk kültür dışında geliştirilmiş yeme içme biçimleri, barınma biçimleri, giyinme biçimleri, temizlik biçimleri, su kullanma biçimleri ve bunların Türkiye'de bunlara ilişkin tekniklerin, teknolojilerin, ürünlerin Türkiye'de Türkiye'ye transfer edildiklerinde burada nasıl karşılandıkları, günlük hayatın içinde nasıl ehlileştirildikleri bireysel ölçekte tabakalar, kuşaklar vs. veya kırsal, kentsel farklı ölçekler bunu nasıl karşıladığını araştırmak vs. Mesela bunlar tabii ki birer soru. Maalesef böyle ampirik araştırmalardan yoksunuz. Diyelim ki buzdolabının Türkiye›deki kullanımıyla bir Amerika›daki kullanımını karşılaştıracak olsak enteresan olabilirdi. Belki yer yer bu tür popüler içeriklerle karşılaştığımız oluyor. Ama benim bildiğim kadarıyla çok böyle geniş geniş araştırılmış bir alan değil burası maalesef. Benim en sevdiğim örnek bu konuda küvet. Kendi 90'lı yıllarda geçen çocukluğumda evlerimizde küvetler vardı. Ve biz oraları küvet olarak, yani yetişkin birinin tek başına içini suyla doldurup banyo yaptığı yerler olarak kullanmadık büyük ölçüde. Çocuklar için yüzme havuzu, su kesintilerine karşı bir su deposu, halı yıkamak için balkonun ya da bahçenin yokluğunda bir mekan gibi kullanıldığını mesela hatırlıyorum küvetin. Dolayısıyla Türk kültürünün üretmediği bir teknik form, bir kültürel ürün, o genişlikte burada kullanmış oluyor. Tam olarak mimarlar ne düşündüler onu da belki araştırmak lazım. Yani 90'lı yıllarda veya 80'li yıllarda yapılan evlerde neden küvet tercih edildi? Burada maksat neydi? Belki bir moda olarak görüldü, bir üst sınıf alameti olarak görüldü. Çünkü şu an mesela yeni evlerde pek

rastladığımız bir olgu değil banyo küvetleri. Dolayısıyla küvetin kullanımları örneğinde somutlaşan bir gündem sunuyor Erol Güngör.

Üçüncü araştırma programı ise üretimlere odaklanma programı. Dolayısıyla bu da Türkiye'de üretilmiş olan kültürel ve teknik ürünlerin neler olduğu ve bu ürünlerin nasıl bir mantıkla üretildiği, nasıl bir arka plana, nasıl bir zihniyet anlayışı, etik yargılar bütünü bulunduğunu ortaya koymaya yönelik bir araştırma programını ortaya koyuyor.

Üretimlere baktığımızda, belki bugünkü üretimlerden popüler olan mesela *Rafadan Tayfa* çizgi filmi geliyor aklıma. Türkiye'de üretilmiş iyi kötü bir çizgi film örneği olarak, çeşitli konseptlerde filmleri olan, işte çok sayıda ve yine çeşitli konseptlerde bölümleri olan, bazılarını benim bile tekrar tekrar izlemekten sıkılmadığım, hani böyle izlerken insanın zekasına hakaret ediyormuş gibi hissetmediği bir çizgi film olarak, vasat üstü bir yapım olarak, *Rafadan Tayfa*'yı ortaya koyduğumuzda orada bizden neler var. Belki Fatih Hocam'ın da ilgilendiği konularla bu konuda daha somut örnekler verilebilir. Mesela biz şu an ciddi anlamda bilgisayar oyunu ihraç eden bir ülkeyiz. Ya da insansız hava araçları ihraç eden bir ülkeyiz. Dolayısıyla ürettiğimiz şeylerin tamamına belki burada bizim arka planda nasıl bir zihniyetle, nasıl bir etik yargılarla, dünyaya bakışla bunları ürettiğimiz bağlamında eğilmek mümkün. Tarihten bugüne değin Türkiye'de üretilmiş, yani Türk kültürü içinde üretilmiş olan bütün şeylere dair bir arka planı anlamak adına, hani belki Dede Korkut'tan, bütün o destanlardan başlayarak, masal külliyatlarından başlayarak hepsine belki bu gözle bakmayı ve arka plandaki zihniyeti ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar yapmak gerekiyor. Dolayısıyla tekrar toparlayacak olursak, tüketimin üzerimizdeki etkisi, sonrasında o tüketme biçimimizdeki farklılaşmalar yani farklı kullanımlar, en sonunda da bizim ürettiklerimiz ile devam eden bir araştırma programı ortaya koymuş oluyoruz.

Erol Güngör'ün araştırma programının dördüncü

"İnsanların teknolojik değişmeye intibakları konusunda onların fikirlerinin önemli bir rolü vardır. Başka bir ifade ile kültürün takındığı tavır teknolojinin gidişini etkiler. Nitekim bugünkü batı medeniyetinin temelini teşkil eden sanayi inkılabı, kültürdeki bir takım değişmelerin maddi hayata yansımasını göstermektedir. İnsanların tabiata, dünyaya, insana karşı görüşlerinde meydana gelen büyük değişmeler bu inkılabı doğurmuştur."

boyutuna geliyorum buradan. Burada Erol Güngör'ün yürüttüğü bir tartışma var. Yine bir alıntı yapmak istiyorum müsaadenizle:

"Teknoloji doğrudan doğruya veya dolaylı tesisleri yüzünden çok defa kültür değerleriyle çatışma haline girmektedir. Bu tesirler çoğunlukla başlangıçta bilinmez. Bu yüzden herhangi bir teknolojik gelişmenin daha başta önlenmesi söz konusu olamaz. Kaldı ki ilim ve teknoloji tarihine baktığımız zaman, başlangıçta mukavemet edilen yeniliklerden hiçbirinin bu mukavemet yüzünden ortadan kaldırıldığını görmüyoruz. Kültür ve sosyal organizasyon üzerinde daha sonra görülen negatif tesisler ise o teknolojiden ziyade kültür ve sosyal organizasyonun yeniden ele alınması yoluyla düzeltilmeye çalışılmaktadır. Kısacası kültürün teknolojik değişmeyi toptan reddetmesi ve bunda başarılı olması düşünülemiyor."

Burada gündemimize şu geliyor. Bir kültürel değişme var, teknolojik ithalatın yol açtığı. Peki bu kültürel değişme, teknolojik ithalat sınırlandırılarak, devlet tarafından temelde bu akla gelen bir şey, belli kültür politikaları ya da teknoloji politikaları ya da gümrük vergileri ya da farklı politika yollarıyla bir teknoloji aktarımı kontrol edilebilir mi? Sansürlenebilir mi? Bu aktarıma bir ket vurulabilir mi? Bu şekilde bu teknolojik değişme ile ilgili bir takım düzenlemeler yapılabilir mi? Erol Güngör burada bu soruya olumsuz cevap verdiğini bize söylemiş oluyor. Belki bir başka pasaj daha okuyabilirim. Birazcık daha derinlemesine girmeden önce buraya:

"İnsanların teknolojik değişmeye intibakları konusunda onların fikirlerinin önemli bir rolü vardır. Başka bir ifade ile kültürün takındığı tavır teknolojinin gidişini etkiler. Nitekim bugünkü batı medeniyetinin temelini teşkil eden sanayi inkılabı, kültürdeki bir takım değişmelerin maddi hayata yansımasını göstermektedir. İnsanların tabiata, dünyaya, insana karşı görüşlerinde meydana gelen büyük değişmeler bu inkılabı doğurmuştur."

Burada belki son bir alıntıyla, Erol Güngör'den bir alıntıyla bitirmek istiyorum. O alıntıyı okumadan önce buraya dair şöyle kısa bir tartışma yürütebilirim. Toplumsal değişmenin devletler tarafından ne derece kontrol edebileceği ile ilgili, dolayısıyla toplumların bir toplum mühendisliği gibi nasıl planlanabileceği ile ilgili bir tartışma var. Genel olarak sosyal politika ve sosyoloji alanında bu konuda farklı görüşler beyan eden sosyal bilimcilerle karşılaşıyoruz. Burada Erol Güngör'ün aldığı pozisyon benim anladığım kadarıyla şöyle bir şeye denk geliyor. Her-

hangi bir Batılı teknik ürünün Türkiye'de yaygınlaşmasını, kullanılmasını engellemeye çalışmak uygun değildir. Çünkü bu teknik ürünün nasıl, ne şekillerde kullanılacağını bilemeyiz. Dolayısıyla bunun Türk kültürünü veya İslam kültürünü destekleyici bir şekilde mi, yoksa tam ters yönde mi kullanılacağını öngörmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla bir toplumsal alanın öngörülemezliğine dair, toplumsal alanın failliğine dair aslında toplamda bir vurgu yapmış oluyor burada Erol Güngör. Dolayısıyla bir teknolojiyi yasaklamayı düşündüğünüzde birincisi, bunu beceremezsiniz büyük ihtimalle diyor. İkinci olaraksa, becerebilseniz bile hangi teknolojiyi yasaklayacağınıza dair vereceğiniz karar, öngörülemezliklerle, kullanımlarla birlikte düşünülünce, az evvel bahsettiğimiz küvet örneğindeki öngörülemezliği hatırlayın, kendi aleyhine bir çabaya da dönüşebilir. Sonuç olarak bu belirsizlik, bu öngörülemezlikten kaynaklı olarak düşündüğümüzde bir önceki araştırma programına bağlı olan şöyle bir konu gündemimize gelmiş oluyor. Toplumun, kültürün direnme gücünü arttırmak. Direnme kelimesini Erol Güngör bizzat kullanıyor. Araştırma programının dördüncü boyutuna ek olarak yapılması gereken şeyin kültürün direnme gücünün arttırılması olduğunu söylüyor Güngör. Konuşmamı, bu çağrıyı özetleyen Erol Güngör'den bir anlatıyla bitireceğim müsaadenizle:

"Bugün yapılacak iş, Batı medeniyeti için en uygun sansürün veya kontrol mekanizmasının ne olduğunu aramak yerine, ki böyle bir şey zaten mümkün değildir, Türkiye'de sağlam bir milli kültür kurmanın yollarını araştırmaktır. Batı ile veya herhangi bir yabancı ülke ile bu derece yakın ve kesif bir münasebete giriştikten sonra oradan istenilen şeylerle birlikte, istenmeyenlerin de gelmesi kadar tabii bir şey olamaz."

Belki burada Mümtaz Turhan'ın "zoraki kültür değişmesi", "serbest kültür değişmesi", İstanbul'un bir tür yabancı kültürle karşılaşmanın basıncını biraz daha kompanse eden bir dalga kıran gibi, bir liman gibi işlev görmesi gibi kavramlarını ve tespitlerini düşünebiliriz belki. Araya girmiş oldum ama. Tekrar okuyayım son cümleyi:

"Batı ile bu derece yakın ve kesik bir münasebete giriştikten sonra oradan istenilen şeylerle birlikte istenmeyenlerin de gelmesi kadar tabii bir şey olamaz. Üstelik nelerin iyi, nelerin kötü olduğunu kararlaştırmaya kalkmak ister istemez anti-demokratik ve gayri-ilmî yolların denenmesini gerektirir. Önemli olan yerli kültürün bunlarla kolayca yer değiştirecek şekilde zayıf kalmasını önlemektir. Batı medeniyetini almak ve benimsemek isteyen bütün ülkelerin ortak özellikleri, kültürlerinin henüz böyle bir medeniyetten gelecek bozucu tesirlere direnecek kadar

sağlam olmayışıdır. Türkiye'ye gelince, onun asıl talihsizliği bu medeniyet alışverişinde kendi milli kültürünün dıştan ziyade içten tahribata uğraması, böylece Batılılaşmanın bozucu tesirlerine tamamen açık bir hale getirilmesidir. Türkiye'de bugün hala bağımsız bir kültür şahsiyetinden söz ediliyorsa, bunu bizim eski kültürümüzün her türlü hoyratlık karşısında hala direnecek kadar kuvvetli olmasına borçluyuz. Fakat bu direnen kültüre bir hamle gücü kazandırılamazsa daha fazla ayakta kalmasını bekleyemeyiz."

İlginiz için teşekkür ederim.

M. Fatih Karakaya: Ağzınıza sağlık. Erol Güngör'ün o gün neler söylediğini özetleyen ve bugün için güncelliğini ortaya koyan bir konuşma oldu. Özellikle Erol Güngör'ün teknoloji ve kültür değişmeleri bağlamında bugüne de ilham olabilecek araştırma programından ve bunun dört boyutundan bahsedildi. İşin enteresanı, Erol Güngör'ün çok erken bir dönemde teknolojik değişmeye dair sosyal bilimsel veya felsefi tartışma kamplarının müktesebatına hakim bir bilim adamı örneği sunması. Daha sonra ta 1990'larda "teknolojinin toplumsal inşası" gibi bağlamlarda tartışılan çeşitli araştırma şebekelerinde bu minvalde eserler, çalışmalar yapılan o bütün tartışma başlıklarının birer örneğini Erol Güngör'ün 1980'lerde hatta 70'lerin sonlarında yazdığı makalelerde de görmek mümkün o anlamda. İşte bundan 40-45 sene önce yaşamış bir şeyler yazmış, çizmiş. Belki asıl eserini yazamadan vefat etmiş bir sosyal bilimci Erol Güngör. Ama çok enteresan şekilde, bir gazete metninde veya lise çocukları için yazdığı ders kitabının bir pasajında bugünkü sosyal bilimlerin tartışmalarına dair de epey ilham verecek, en azından bakış açısı kazandırabilecek şeyler de söyleyen bir bilim adamı aynı zamanda. Eski ama güncel bir bilim adamı diyebiliriz. Hiçbir şey yazmamış ama çok şey yazmış bir bilim adamı diyebiliriz belki. O anlamda kendi şahsına münhasır bir kişi Erol Güngör. Rahmetle anıyoruz.